

6. Міхеєв Є. К., Крiніцин В. В. Моделювання розвитку культур в системi точного землеробства, // «Наука і освіта 2003»: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., Т. 7. «Фізико-математичні науки». - Дніпропетровськ:, 2003.- С. 29-31
7. Михайленко И.М. Управление системами точного земледелия.- СПб: Изд. С.-Петербургского Ун-та, 2005.-234 с.
8. Міхеєв Є.К. Інформаційні системи в землеробствi. Ч.1: Системи підтримки прийняття технологічних рішень на рівні проектування і планування. - Херсон, Вид. ХДУ, 2005.- 280 с.
9. Полуэктов Р.А., Смоляр Э.И, Терлеев В.В, Топаж А.Г. Моделипродукционногопроцессасельскохозяйственных культур. - СПб: Изд. С.-Перербургскогоуниверситета, 2006.-396 с.
10. Міхеєв Є.К. Інформаційні системи в землеробствi. Ч.2: Системи підтримки прийняття технологічних рішень на рівні оперативного планування і управління. – Херсон:, Вид-во ХДУ, 2006.- 355 с.
11. Якушев В.П., Якушев В.В. Информационноеобеспечение точного земледелия.- С-Петербург.: Изд. ПИЯФ РАН, 2007-384 с.
12. Опришко О.О., БолботІ.М., Андрішина М.В. , Пасічник Н.А. Методичні підходи для керування вибірковим внесенням добрив.-К: Аграрна наука і освіта.-2008.- Том.9, №9.- С.100-104.
13. Якушев В.П., Якушев В.В., Буре В.М.. Электронная карта урожайностиакинформационная основа прецизионноговнесенияудобрений.-СПб: Земледелие.-2009.-№3. – С.16-19.
14. Медведєв В.В., Пліско І.В, Біцура В.Л. Від зональних – до точних агротехнологій. –К.: Вісник аграрної науки, 2009, № 5 – С.52-57.
15. Кравчук В., Любченко С., Войновський В. Інтегральна система керованого землеробства – необхідний засіб новітніх технологій.-К.: Техніка і технології АПК. 2010, № 7(10) . С.14-16.

УДК 633.522 : 577.8

ОСОБЛИВОСТІ ОНТОГЕНЕТИЧНОГО ПРОЯВУ ОЗНАК СТАТІ У КАРЛИКОВИХ РОСЛИН *CANNABIS SATIVA L.*

*Мищенко С.В. – к. с.-г. н., с. н. с., Дослідна станція луб'яних культур
Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України*

Постановка проблеми. У конопель посівних (*Cannabis sativa L.*) можливе вищеплення спадкових карликових форм. Н.Д. Мигаль, Е.И. Бородина відмітили взаємозв'язок ознаки чоловічої стерильності з карликовістю рослин конопель у лінії ЮСО-1ЛЗ як наслідок плейотропної дії гена *ms* [1–3]. Зокрема, були виявлені ранньостиглі і пізньостиглі карлики, які відрізнялися між собою альтернативними ознаками. Авторами описано окремі їх морфологічні особливості, динаміку росту, формування ознак статі тощо. Ранньостиглі карлики, крім габітусу, відрізнялись від пізньостиглих відсутністю жіночих рослин і наявністю значного відсотка інтерсексів та безстатевих форм. Автори

припускають, що ознака ранньостиглої карликовості детермінована рецесивною мутацією (нормально розвинені рослини мають генотип NN і Nn , карликові – nn), ознака пізньостиглості карликів обумовлена більш складною взаємодією генів. Карликові рослини мали високий ступінь загибелі в процесі онтогенезу.

Нами вперше у популяції сорту конопель Глухівські 58 (Вікторія) виявлена нова спадкова (мутантна) форма карликових рослин (рис. 1), вищеплення яких не пов'язано з плейотропною дією генів чоловічої стерильності, та які відрізняються від нормально розвинених особин рядом біологічних ознак [4–6]. Всебічне вивчення даних карликових мутантів має здебільшого теоретичне значення, хоча вони і можуть бути використані для збагачення генофонду колекції, отримання матеріалу з відмінно новим генотипом тощо.

Стан вивчення проблеми. Зазначену форму карликових рослин можна виявити вже на ранніх стадіях онтогенезу. У період формування 1–3 пари листків стебло у карликів тонке, з фази бутонізації до початку цвітіння помітно потовщується. Листки менші за розмірами від нормальних, але мають звичайну кількість часток листової пластинки. Їх краї характеризуються різко вираженими зазубринками. Листки темно-зеленого кольору і розміщуються по всій довжині стебла, майже не опадають до фази біологічної стиглості, хоча ці рослини і знаходяться у нижньому ярусі стеблостою. Міжвузля дуже вкорочені, але кількість листків така ж як і у нормально розвинених рослин. Суцвіття карликів щільне. Насіння формується поодиноким. Для рослин характерний тривалий вегетаційний період [4].

За такими морфологічними ознаками, як загальна висота, довжина стебла до суцвіття, довжина суцвіття, діаметр стебла, кількість насінин з рослини, карликові рослини у декілька разів достовірно поступаються нормально розвиненим. За кількістю міжвузлів, довжиною листка з черешком, довжиною і шириною середньої частки листка, шириною листка поступаються на достовірному рівні, але менше ніж у 2 рази, а за кількістю часток листової пластинки суттєвої різниці не мають. Коефіцієнти варіації ознак, в основному, вищі у карликів [4].

Первинні елементарні волокна карликових рослин на рівні 2-го міжвузля у тангентальному напрямку мають значно менші розміри клітин ($20,2 \times 12,3$ мкм) порівняно з первинними волокнами типових рослин, аналогічна особливість спостерігається і у радіальному напрямку ($23,0 \times 13,2$ мкм). Розміри клітин вторинних елементарних волокон на поперечному зрізі карликових рослин також є меншими від первинних і достовірно від вторинних нормально розвинених особин. Між розмірами клітин первинних елементарних волокон на рівні 2-го і 4-го міжвузлів істотної різниці немає. Вторинні волокна на рівні 4-го міжвузля у карликів відсутні, лише в окремих стеблах є вкраплення поодиноких клітин в луб'яній паренхімі. Клітини первинних елементарних волокон дрібні, тонкостінні, невиповнені, нетипової форми. Товщина шару первинного волокна у досліджуваних рослин становить $97,1 \pm 6,91$ мкм, що значно менше від нормально розвинених високоволокнистих особин, а вторинного – $40,0 \pm 5,48$ мкм, що є однаковим значенням. Шар первинних елементарних волокон на рівні 2-го і 4-го міжвузлів істотно не відрізняється, але в останньо-

му випадку у шарі первинних елементарних волокон пучки чітко диференціюються, проміжки між ними заповнені клітинами корової паренхіми [5].

Рисунок 1. Карликові рослини конопель

У потомстві карликових рослин за умови їх вільного перезапилення з нормально розвиненими особинами відбувається розщеплення – наявні як карликові рослини, так і високорослі, проміжного успадкування не спостерігається [6].

Завдання і методика досліджень. Завдання даних досліджень – встановити особливості онтогенетичного прояву ознак статі у карликових рослин конопель сорту Глухівські 58, яку проводили за класифікацією і методикою [3, 7], в основу якої покладені ознаки габітусу рослини і співвідношення чоловічих та жіночих квіток у суцвітті, а статеві типи однодомних конопель об'єднані у фемінізовану (з компактним суцвіттям) та маскулінізовану (з розрідженим суцвіттям) групи. До фемінізованої групи належать: матірка однодомних конопель (МОК) – усі квітки жіночі, однодомна фемінізована матірка (ОФМ) – жіночі квітки переважають, справжні однодомні фемінізовані рослини (СОФР) – приблизно однакове співвідношення жіночих і чоловічих квіток, однодомна фемінізована плоскінь (ОФП) – чоловічі квітки переважають, фемінізована плоскінь (ФП) – усі квітки чоловічі. Відповідно з різним співвідношенням квіток жіночої і чоловічої статі до маскулінізованої групи належать: маскулінізована матірка (ММ), однодомна маскулінізована матірка

(ОММ), справжні однодомні маскулінізовані рослини (СОМР), однодомна маскулінізована плоскінь (ОМП), плоскінь однодомних конопель (ПОК).

Результати досліджень. У статевій структурі популяції сучасних сортів однодомних конопель переважає ОФМ. Серед нормально розвинених особин сорту Глухівські 58 її кількість у різні роки коливається в межах 74,5–89,3%, у середньому за 2009–2013 рр. даного статевого типу проявилось 84,7%. СОФР, ОФП, ФП і ПОК представлені незначною кількістю. Домінуючим статевим типом карликових рослин конопель також є ОФМ. Її кількість коливається в межах 46,1–73,5%, а у середньому за 5 років становить 59,3%, що значно менше від нормально розвинених особин. Порівняно з останніми серед карликових рослин цього сорту відмічено деяке збільшення кількості СОФР (12,8 проти 11,1%) і ПОК (1,6 проти 0,1%), суттєве – ОФП та ФП (20,7 проти 3,6 і 4,5 проти 0,5% відповідно). У окремі роки проявляється такий статевий тип, як МОК (у середньому 1,2%) (табл. 1). МОК і особливо ПОК є небажаними статевими типами з господарської точки зору.

Розмах варіації вмісту (у %) досліджуваних статевих типів помітно вищий у карликових форм.

Серед карликових рослин відмічено і прояв чоловічої стерильності (у 85 з проаналізованих 256 особин), що заслуговує окремої уваги.

Нами встановлено, що кількість статевих типів чоловічостерильних карликових рослин аналогічно зростає у послідовності: ОФМ (17,6%), СОФР (23,5%), ОФП (27,1%), ФП (31,8%) (рис. 2).

Таблиця 1 – Статева структура карликових і нормально розвинених рослин конопель сорту Глухівські 58

Рік	Об'єм вибірки, шт.	Співвідношення статевих типів, %						
		МОК	ОФМ	СОФР	ОФП	ФП	ОМР	ПОК
Нормально розвинені рослини								
2009	252	0	89,3	7,1	2,4	0,8	0	0,4
2010	148	0	87,2	11,5	1,3	0	0	0
2011	209	0	85,6	9,6	3,8	1,0	0	0
2012	62	0	87,1	12,9	0	0	0	0
2013	145	0	74,5	14,5	10,3	0,7	0	0
$\bar{x}$		0	84,7	11,1	3,6	0,5	0	0,1
R		–	14,8	7,4	10,3	1,0	–	0,4
Карликові рослини								
2009	24	0	62,5	4,2	25,0	4,2	0	4,1
2010	31	0	58,1	9,7	25,8	6,4	0	0
2011	150	2,1	73,5	10,5	13,5	0,4	0	0
2012	25	0	56,0	24,0	16,0	4,0	0	0
2013	26	3,8	46,1	15,4	23,1	7,8	0	3,8
$\bar{x}$		1,2	59,2	12,8	20,7	4,5	0	1,6
R		3,8	27,4	19,8	12,3	7,4	–	4,1

Примітка. R – розмах варіації ($R = \bar{x}_{\max} - \bar{x}_{\min}$).

Відомо, що співвідношення маточкових і тичинкових квіток у суцвітті конопель залежить від балансу генетичних факторів жіночої і чоловічої статі

AG-комплексу в онтогенезі рослини. У стерильних форм цей баланс частково порушується. Депресія у рості та розвитку суцвіття, викликана плейотропною дією гена *ms*, посилюється з віком рослини, в результаті чого фактор *G* подавлюється у більшій мірі, ніж фактор *A*. У чоловічостерильних особин жіночі квітки або закладаються у меншій кількості, або вони зовсім не з'являються. Така дія гена *ms* приводить до того, що серед чоловічостерильних рослин однокладних конопель збільшується кількість ОФП та ФП у порівнянні з ОФМ та СОФР [3].

Карликовість у популяції досліджуваного сорту не є наслідком плейотропії гена чоловічої стерильності, оскільки серед нормально розвинених особин чоловічостерильні форми відсутні, а наявні вони лише серед карликових. Припускаємо, що у даному випадку має місце якийсь інший генетичний механізм формування ознаки стерильності.

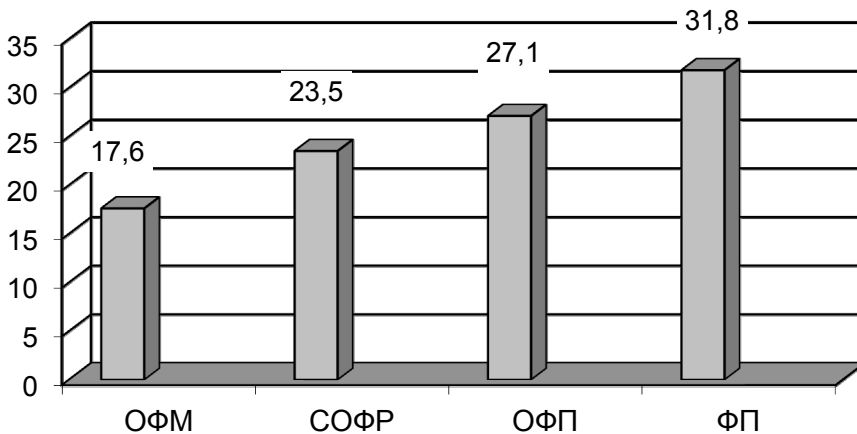

Рисунок 2. Співвідношення статевих типів чоловічостерильних карликових рослин конопель сорту Глухівські 58 (середнє за 2009–2013 рр.)

Висновки та пропозиції. Серед статевих типів карликових рослин конопель, виявлених у популяції сорту Глухівські 58, переважає ОФМ, але наявний високий вміст ОФП і ФП. У карликових рослин відмічено прояв чоловічої стерильності. Ознака карликовості може бути використана як маркерна

Перспектива подальших досліджень – встановлення генетичної природи карликовості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мигаль Н. Д. Изучение карликовой формы конопли / Н. Д. Мигаль // Цитология и генетика. – 1977. – Т. 2, № 2. – С. 179–182.
2. Мигаль Н. Д. Наследование признака карликовости у однодомной конопли / Н. Д. Мигаль, Е. И. Бородина // Генетика. – 1984. – Т. 20, № 7. – С. 1230–1232.
3. Мигаль Н. Д. Генетика пола конопли : [монография] / Н. Д. Мигаль. – Глухов, 1992. – 212 с.

4. Міщенко С. В. Особливості морфологічних і технологічних ознак карликових рослин конопель сорту Глухівські 58 / С. В. Міщенко, І. М. Лайко, В. Г. Вировець // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 3. – С. 16–19.
5. Онупрієнко Л. Г. Особливості анатомічної будови поперечного зрізу стебел карликових рослин конопель сорту Глухівські 58 / Л. Г. Онупрієнко, І. М. Лайко, С. В. Міщенко // Луб'яні та технічні культури : зб. наук. праць. – Суми, 2012. – Вип. 2 (7). – С. 39–45.
6. Міщенко С. В. Особливості ознаки висоти карликових рослин конопель та їх потомства / С. В. Міщенко // Наукові праці Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків. – К., 2013. – Вип. 17, т. II. – С. 254–258.
7. Мигаль М. Д. Експериментальна зміна статі конопель : [монографія] / М. Д. Мигаль. – Суми : СОД, Козацький вал, 2004. – 248 с.

УДК 582.736.3.584.522.4:631.529

ОСОБЛИВОСТІ РОСТУ І РОЗВИТКУ РОСЛИН *TRIFOLIUM RUBENS* L. (FABACEAE) РІЗНИХ РОКІВ ВЕГЕТАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНОМУ БОТАНІЧНОМУ САДУ ІМ. М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ

Миколайчук В.Г. - Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України

Постановка проблеми. У зв'язку з прийнятими в останні роки Програмними документами щодо збереження біорізноманіття інтродукцію рослин запропоновано розглядати в більш широкому розумінні: поряд із збагаченням рослинних ресурсів важливим є збереження *ex situ* видів, які знаходяться під загрозою зникнення через вплив екологічних і антропогенних факторів [10, 13].

Загальноприйнятим є положення відносно особливої уваги щодо дослідження економічно важливих видів із інших географічних зон. Однак серед представників аборигенної флори України зустрічається значна кількість видів, серед яких є перспективні для використання в фармакології, ландшафтному дизайні, кормовиробництві та харчовій промисловості, медоносні, як пряно-смакові або поліфункціональні. Це забезпечить також збереження біорізноманіття і раціональне використання рослинних ресурсів України [13].

Серед дикорослих видів вітчизняної флори необхідно виділити *Trifolium rubens* L., 1753, конюшину червонуату – рідкісний вид – перспективну кормову, медоносну та декоративну культуру. Центральноевропейський вид, поширений в областях з помірно вологим кліматом: Середня (південь) і Східна (південний захід) Європа, Середземномор'я. Вид є реліктовим, занесений до Червоної книги України як рідкісний, що знаходиться під загрозою зникнення. Гемікриптофіт, ксеромезофіт [2, 5, 6, 9].

T. rubens – трав'янисті багаторічні рослини з довгим коренем і численними простими, жорсткими, голими, облісненими прямостоячими чи висхідними стеблами заввишки 20-80 (90) см. Листки в обрисі яйцеподібні, трійчасті, окремі листочки продовгувато-ланцетні, по краю дрібнозубчаті з